

Erzsébetváros

Kulturális emlékek

Kozma Andor, a költő így jellemezte a fővárost: „Buda-pest a kávéházak városa.” Mi hozzátehetjük, hogy Erzsébetváros a kávéházak kerülete — volt. Mert a mai eszpresszók azt a csupán három-négy asztalos kávémérést sem pótolják, ahol az újságtartóban két-három napilap legfrissebb példányai várták a vendéget. Főleg a hajdani Király és a Dob utcában található kávéházak és kávémérések, a kiskocsmák és „csehók” mellett néhány jobb étterem — így a *Gambirinus* az Erzsébet körúton — az odajáró törzsvendégeknek második otthon. De kellemes időtöltést is nyújtott még a más kerületekből odalátogatóknak is. Így az 1795-ben alapított Orczy-ház és kávéház az Országúton vagy egy évszázaddal később a *New York*, a mai *Hungária* és az *EMKE*. A Royalban alapították meg a *Fészek*-művészklubot, amely a múlt évben volt nyolcvan éves.

Az 1780-ban — a mai Tanács körút 7. szám helyén — épült „*Hacker szála*” helyiségeiben kávéház, vendéglő, bálterem és színház működött. Az államosítás után 19 kisebb szálloda és 9 penzió szűnt meg a kerületben. Legutóbb — 1972 elején — elkészült a 77 szobás, 160 férőhelyes *EMKE-szálló*, az *Akácfa* utcában.

Az Erzsébetváros irodalmi és sajtóéletében szerepet játszott írók és költők nevének a felsorolása is sok volna. A *kis Petrovics Sándor a Síp utcában lakó Stark János cipészmeister házából jár, mint kisdíák a Deák téri evangélikus gimnázium első osztályába 1833/34-ben*. Mint fiatal házasszerető a Dohány utcai Schiller-ház első emeleti háromszobás lakásába költözik, ahol az egyik szobában *Jókai, mint „szobaúr” lakik*. Petőfi később — hat hétig — újból a kerület

lakója: feleségével és fiával a Rákóczi út 12. helyén állott *Marcibányi-házban* bérel lakást. Innen indult el Segesvár felé. Jókai öt évig élt a mai Lenin körút 44–46. alatt és itt is halt meg.

A házak falán emléktábla adja tudtal egykori lakóik nevét. Ugyanígy a Damjanich utcában Xantus Jánosét, Salamon Ferencét, Gyóni Gézáét és Karinthy Frigyesét, aki itt született. A Hársfa utcában született Füst Milán, a Király utcában Szomorj Dezső és a *Royal Szálló* egykori lakója volt például Hunyadi Sándor, Zsolt Béla (az „*Erzsébetváros*” című színdarab szerzője) és Harmat Imre. Nagy Lajos a Hársfa utcában is lakott, ahol egy ideig ágyrajáró volt Zelk Zoltán.

Az íróknak, hírlapíróknak meleg baráti légkört nyújtott az *Otthon Kör*, a Dohány utcában és az eklektikus stílusban, Hauszmann Alajos tervei szerint, Korb és Giergl közreműködésével 1891–95 között épült *New York-palota*. Ma az itt székelő Lapkiadó Vállalat több száz különféle lapot, folyóiratot ad ki; az épület a Szépirodalmi Könyvkiadónak is otthon ad. A felszabadulás után az „első fecske”, az „*Új Szó*” című napilap volt, Illés Béla főszerkesztővel az élén.

A „*Szabadság*” első száma az 1868-ban alapított Athenaeum nyomdájából került ki, amely 1898-ban a „*Kerepesi út 54. szám alá, saját palotájába helyeztetett át*”. A korszerű nyomdaipari kombinátta fejlesztett Athenaeum díszes, de mégis modern új épülete az 1959–62. években készült el. Napjainkban a Dohány utcában működik az *Egyetemi Nyomda*, ahol azelőtt Tolnai Simon nyomdája volt. Nevét a „*Tolnai Világlapja*” és a „*Tolnai Világlexikon*” elsár-

gult lapjai őrzik. Miklós Andor „*Az Est*”-jének első száma 1910. április 10-én délben jelent meg. A két világháború közötti években a körüti sajtóhatalom a „*Pesti Napló — Az Est — Magyarország*” volt.

Az Erzsébet- (akkor még Teréz-) város színházi életének a megindulása a *Hacker Szállóhoz* fűződik, ahol a kis-számú pesti magyar nyelvű lakosságnak az 1809–12. évek között tartanak előadásokat. Itt lépett fel először Déryné Széppataki Róza, rövid ideig itt játszik Kántorné és Katona József. A hetvenes években a mai Klauzál téren épült fel a Miklóssy Gyula alapította *István téri Színház*. Itt tűz ütött ki, majd későbbi sikertelen próbálkozások után a színház bezárta kapuit. A mai VII. kerületben kívül esik ugyan, de említést érdemel Feld Zsigmond Budapesti Színháza, a későbbi *Erzsébetvárosi Színház*.

Az Izabella (a mai Hevesi) téren 1897-ben nyitotta meg kapuit a *Magyar Színház*, amely 1966-tól a *Nemzeti Színház* társulatának ad otthont. Az 1941-ben lebontott *Király Színház* 33 éven át működött. Mindkét színház sorsára nagy hatással volt Beöthy László igazgatása. Haladó szellemű színházi vállalkozás volt 1904–1909 között a *Thália Társaság*, amely a lebontott régi pesti Polgári Lövéde telkén épült, a későbbi Odeon moziban kezdte meg működését. Az utódnak mondható *Új Színpad* előadásait a MÉMOSZ-ban tartotta. Csöd után mozivá alakították a *Bethlen téri Színházat*.

1940 novemberében Móríc Zsigmond „*Kismadár*” című darabjával nyílik meg a mai Kamaraszínház helyén a *Madách téri*, akkor új háztömb-

ben a *Madách Színház*. A színház művészeti igazgatója Pünkösti Andor, akinek vezetése alatt baloldali, antifasiszta műsorpolitika bontakozik ki. Ezért a német megszállás után betiltják. Az *állami Madách Színház a felszabadulás után a Royal Orfeum helyén nyílt meg*, régi Madách téri épületében pedig kamaraszínházra kapott helyet.

A francia Lumière fivérek magyarországi megbízottja, Eugène Dupont engedélyt kapott az 1896. április 30-án megnyitott Royal Szálló kávéházának különtermében az *első filmek vetítésére*. A legrégibb budapesti állandó mozi is az Erzsébetvárosban, a Rákóczi út 68. sz. házban, a Szövetség utca sarkán levő *Velence kávéházban* kezdte meg működését, a mai Tisza (a régi Phönix) mozi helyén 1913-ban a főváros 111 filmszínháza közül 23 az Erzsébetvárosban működött, ma a VII. kerületnek *kilenc mozija* van.

A magyar filmgyártás kezdete is visszanyúlik a VII. kerületbe. Az 1915-ben megalakult *Lux filmgyár rt.* irodája a Rákóczi út 50. alatt nyílt meg, az első felvételek pedig a *Garay utca 13.* alatt bérelt üres telken készültek, majd egy évvel később a *Szövetség utca 10.* alá költözik a filmgyártás.

A kerület *hat műemléképülete* közül négy a Majakovszkij utcában van, a 9., 21., 25. és 47. szám alatt. A 47. szám alatti sarokház Pekáry Imre városi alkaptány számára készült, itt volt *Krúdy Gyula első budapesti lakása 1900 körül*. A műemlékké nyilvánított magyaros, szecessziós *fasori református templom* Árkay Aladár tervei alapján 1911–13 között épült, gazdag majolika díszítésű, nagyvílássú kapuval. Műemlék az 1854–59 között Ludwig Förster bécsi építész tervei szerint, bizánci-mór keverék stílusban épült *Dohány utcai Zsinagóga* is. A 17 műemlék jellegű épület közül 14 lakóház, kettő

középület, egy pedig egyházi. Ez a Rumbach Sebestyén utcai *orthodox zsinagóga*, amelynek úgyszólván csak az utcára néző része maradt meg. A két műemlékjellegű középület: a *New York-palota* és a Rottenbiller utca 50. alatti régi *Erzsébet leányórvaház*, ma az *Allatorvosi Egyetem Diákmenzája*.

Két középület városképi jelentőségű: a *Fővárosi Korányi Közkórház* és a Dob utca 75–81. számok alatti Közlekedési és Postaügyi Minisztérium, amely az egyetlen felsőszintű államigazgatási intézmény a kerületben. Tervezte Rimanóczy Gyula, az 1933–39. években. Félemeletén van — Hársfa utca 47. sz. alatti bejárat — a *Bélyegmúzeum*.

A háromhajós, neogótikus, *római katolikus templom* a Rózsák terén Steindl Imre terve szerint épült, 1901. május 16-án avatták fel. A *görög katolikus egyházközség* a római katolikus, úgynevezett „ideiglenes” Erzsébetvárosi plébániatemplomot — amely 1880-ban ugyancsak a Rózsák terén épült — az új nagyméretű, előbb említett Erzsébet templom felszentelése után kapta meg.

A Petz Samu műgyetemi tanár tervezte korai gót *fasori evangélikus templom* felszentelésére 1905. október 8-án, a vele összeépült gimnázium megnyitására pedig 1904. szeptember 26-án került sor. A *templom oltárképe Benczúr Gyula műve*. Az Orczy házban levő két rendes zsinagógán kívül számos úgynevezett magánimaház is volt a kerületben. A *Kazinczy utcai zsinagóga* márványborítású keleti fallal és szecessziós iparművészeti előimádkozóval igen elhanyagolt állapotban van. A Dohány utcai zsinagógaéhoz tartozó nyitott árkaúton belül található a *zsidó hősök temploma*. A kertben, a sírokban a fasizmus áldozatai nyugszanak.

A kerületnek csupán *öt közteri szobra van*. Csengery An-

talé az Almássy téren, *Árpád-házi Szent Erzsébet* a Rózsák terén, a Rózsza Ferenc emlékkút, a Rózsza Ferenc és Jósika utca sarkán, a kerület határában Baross Gáboré és a „*Figyelő Kutya*”, a Hutya Ferenc utcában. Annál több a házak udvarában vagy homlokzatán található szobor, szoborcsoport. Így a *New York-palota*, a *Madách Színház* és a *Royal* épületein vagy a Tanács körút 5. számú ház *Hercules* timpanonja, fölötte a *tűztorony-nanal*.

A kerület épületein belül és kívül — így a Nemzeti és a *Madách Színházakban* és a *Fészekben* is — még számos kerámiával, faliképpel, fa-intarziával, lemezdomborítással és mozaikkal találkozunk.

Damjanich, Dembins(z)ky(i), Landler Jenő, Osváth Ernő, Rottenbiller Lipót és Rózsza Ferenc nevét a róluk elnevezett utcákban *emléktábla* hirdeti. Számos tábla a fasizmus mártírjainak emlékéét őrzi, a munkásmozgalmi múltat idézi fel vagy a kerület egykori nagyjaira emlékeztetnek.

A Nyár utca 17. alatt volt *Irinnyi János gyufagyára 1839-ben*, a Hársfa utca 54. számú — 1853-ban még földszintes — ház *Horváth Árpád egyetemi tanár és felesége, Szendrey Júlia részére épült*, a Rákóczi út 4. számú ház helyén volt a *Fehér Ló vendégfogadó*, ahol egykor Petőfi is megszállt, három házzal odébb Déryné, Széppataki Róza lakott — közel a *Hacker Szállóhoz*. Az *EMKE*-házban lakott Blaha Lujza, a Rottenbiller utca 42-ben megfordult Liszt Ferenc is. A Szinna utca lakói közé tartozott Darvas Lili, dr. Szedő Miklós, rövid ideig Alpár Gitta és élete végéig dr. Faragó György, a nemzetközi Faure-zongoraverseny győztese.

A piros klinkertéglás homlokzatú *Madách-házak* mögött indul meg az Erzsébetváros rehabilitációja, az a jövő, amiről már a lap cikksorozatban számolt be.

Dr. Bertl Béla